

УДК 321.01

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ТИПОЛОГІЇ МОДЕЛЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Наталія Хома

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: khoma.nata@gmail.com*

Аналізуються розроблені підходи до типології соціальної держави (соціальних моделей). Вивчаються відмінності між основними моделями з метою пошуку перспективного орієнтиру для розбудови національної моделі соціальної держави. Пропонується авторська типологія моделей соціальної держави.

Ключові слова: соціальна держава, модель соціальної держави, соціальна модель.

Нині відсутня єдина, цілісна модель соціальної держави (дедалі частіше вживається термін соціальна модель); вона проявила себе як поліваріантна концепція. За останню чверть століття виділено низку режимів добробуту (англ. *welfare regimes*) – моделей, які відрізняються обсягом пільг та обґрунтуванням права на їх отримання, за фінансуванням і організацією. «Модель соціальної держави» розуміється нами як структура, конфігурація, поєднання найважливіших інститутів соціального захисту (страхування, соціальна допомога, державне соціальне забезпечення, медична допомога й освіта, а також розміри ресурсів, що спрямовуються на їх функціонування, провідна роль одного з інститутів соціального захисту) та механізм взаємодії з інститутами громадянського суспільства, соціально відповідальним бізнесом. Модель соціальної держави – це певний її образ, який визначає джерела й обсяги фінансування соціальної сфери, пріоритетність певного виду прав людини, ступінь охоплення населення соціальними послугами, якості наданих послуг. Моделі відрізняються насамперед підходами до меж державного втручання, масштабами соціально-забезпечувальної діяльності держави.

Моделі соціальної держави методологічно базуються на різних ідеологіях, які пропонують відмінні підходи до розв'язання соціальних проблем. І. Козаченко та В. Ніколаєвський пояснюють різноманіття соціальних держав, перш за все, історичними компромісами, що мали місце на початковому етапі існування соціальної держави і у кожному окремому випадку впровадження тієї чи іншої моделі було не лише спробою технічного вирішення проблем соціального захисту населення, а й виступало запорукою вирішення “соціального питання” та глибоких класових нерівностей [5, с. 19].

Соціальна модель, рамки якої визначають позицію держави щодо суспільства, – результат, із одного боку, еволюції комплексу чинників (економічних, правових, релігійних та ін., а також традицій) специфічних для кожної країни, а з іншого – усвідомленого вибору [14, с. 27]. Для України проблема самоідентифікації у

виборі моделі соціальної держави, не вирішена. Кінцево не сформована доктрина організації соціальної сфери. Напрацювання з підготовки концепції соціальної держави носять пошуковий характер [6; 13]. У зв'язку з цим видається доречним проаналізувати відповідний зарубіжний досвід. Вітчизняні дослідження проблеми започатковані у роботах О. Дребот, І. Козаченка, В. Наумчук, Г. Попович, А. Сіленко, О. Скрипнюка, Л. Четверікової та ін.

Спроби типологізувати моделі соціальної держави мають давню традицію в порівняльних дослідженнях. Будь-яка типологія є, природно, спрощеною схемою, яка не може повністю відобразити все різноманіття соціально-державних програм. О. Панкевич наводить критерії, за якими можна класифікувати соціальні держави: місце соціальної політики серед національних пріоритетів; розподіл соціальних функцій між державою, громадянським суспільством та підприємницьким сектором; "питома вага" державного сектора; особливості соціальної політики щодо цілей та інструментів здійснення останньої; рівень доходів членів суспільства [12, с. 9-10].

Г. Віленський і Ч. Лебо виділили "інституціональну" та "залишкову" моделі. Різниця між моделями полягає насамперед у відмінних масштабах державного втручання у соціально-економічну сферу: у "залишковій" моделі заходи "держави добробуту" спрямовані вибірково, на найбідніші прошарки населення, за наявності доволі слабо вираженої прогресії податків, а у державі "інституціональної" моделі державні заходи допомоги охоплюють значно ширше коло людей і здійснюються за рахунок податків, які стягуються на основі доволі високої прогресії.

Т. Тілтон, Н. Ферніс у 1977 р. виділили три моделі соціальної держави:

1. "Позитивна держава соціального захисту" (англо-американська й англо-саксонська моделі) – орієнтована на зрівняння шансів на добробут усіх громадян, забезпечення та гарантування "рівних можливостей". Соціальне забезпечення базується на індивідуалізмі та захисті корпоративних інтересів. Соціальна політика тут є лише засобом контролю, "амортизатором" соціальних конфліктів, а на соціальні потреби припадає доволі незначна частка держбюджету. Розвинута система соціального законодавства відсутня. Тобто, це класична неоліберальна, "залишкова" модель.

2. "Держава соціальної безпеки" ("держава соціальної захищеності", "держава соціального захисту") – на додаток до забезпечення рівних шансів громадян створює умови повної зайнятості та гарантує всім громадянам без виключення отримання доходів не нижче прожиткового мінімуму. Вона досягає мети ліквідації бідності та знедоленості шляхом соціального страхування. Це гуманізований тип ліберальної держави.

3. "Соціальна держава загального добробуту" ("держава загального добробуту", "соціальна держава загального благоденства") – забезпечує повну зайнятість, згладжує відмінності в доходах усього населення, створює численні постійні державні та громадські соціальні служби. Соціальна політика спрямована на створення рівних життєвих умов для всіх членів суспільства [27, с. 3–21].

Г. Еспін-Андерсон у праці "Три світи держави-добробуту (есе про сучасний капіталізм)" (1990) пропонує такі критерії типології соціальної держави: зміни в системах стратифікації, ступінь розширення соціальних прав і суспільно-приватна організація соціального забезпечення. Основою класифікації є спроба зрозуміти

сутність соціальної держави через її політичну природу. Він вводить такі параметри: рівень декомодифікації, стратифікація суспільства, державне втручання (інтервенція) та виділяє *ліберальний, консервативно-корпоративістський і соціал-демократичний (універсальний, скандинавський)* типи [23, с. 28–30]. Г. Еспін-Андерсен проводить поділ між різними стратегіями соціальної політики, які полягають в тому, що *ліберальний* режим направляє соціальні програми на найбідніших, *консервативний* – зберігає статусні відмінності соціальних груп, включаючи орієнтацію на традиційну структуру сім'ї та традиційну роль жінок, а *соціал-демократичний* режим гарантує як універсальність соціальних прав, такі непорушність індивідуальної автономії. Корпоративістська модель соціальної держави, на думку Г. Еспін-Андерсена, є “перехідною” між “соціал-демократичною” та “ліберальною” моделями. У той же час Л. Четверікова обґрунтовує, що запропонована Г. Еспін-Андерсеном *корпоративістська модель* є різновидом *соціал-демократичного типу* соціальної держави [20, с. 4–5]. Схожу позицію обґрунтовує російська дослідниця О. Александрова, яка виділяє як основні *універсальний і селективний* типи соціальної держави: перший – передбачає реалізацію універсальної соціальної політики (т. зв. *соціал-демократична модель соціальної держави*), другий – селективну соціальну політику (т. зв. *ліберальна модель*); третя ж модель (*корпоративістська*) є, на її думку, компромісом між названими двома [1, с. 104–105].

Наведена класифікація Г. Еспін-Андерсона уточнювалася в останні два десятиліття. Шерег авторів схилиються до виділення додатково *католицького (латинського) типу*, у якому ступінь відповідальності держави за долю людини низька, як і в ліберальному, а необхідна допомога для людей базується на принципах християнської моралі, надходить від родини, громади, місцевої влади і аж в останню чергу – від держави [4, с. 51]. Британський професор Н. Гінсбург виділяє як четвертий тип *британську ліберально-колективістську державу загального добробуту*, що поєднує соціалістичний і ліберальний типи [26, с. 21].

У вітчизняній політико-правовій думці сформувалося кілька підходів до класифікації моделей соціальної держави. Р. Кузьменко, О. Новікова, А. Сіленко, Л. Четверікова розглядають дві основні моделі: *ліберальну (залишкову)* та *соціально-демократичну* [7; 11; 15; 20]. І. Козаченко та В. Ніколаєвський висловлюють думку про класифікацію моделей на *неоліберальну, соціально-католицьку та соціально-демократичну* [5]. Дослідниками моделей соціальної держави висловлюються думки про доречність класифікації соціальної держави щодо пропорції участі держави та громадянського суспільства в системі соціальної політики [19, с. 69].

В. Намчук виділяє *патерналістську, корпоративістську та етатистську моделі* соціальної держави [10, с. 219–221]. Для *патерналістської моделі* характерне намагання досягти ефективності, використовуючи фонди на забезпечення найбільш потребуючих допомоги членів суспільства. Вона відрізняється низьким рівнем участі держави у вирішенні соціальних проблем. Основними умовами функціонування моделі є мінімальне втручання держави в ринкові відносини, обмежене застосування заходів державного регулювання, що не виходить за рамки вироблення макроекономічної політики. *Корпоративістській моделі* притаманна законодавчо закріплена співучасть державних і громадських структур у вирішенні проблем індивіда, групи, общини. *Етатистська модель* орієнтована на централізовану, дорогу систему соціального забезпечення, значну державну участь у соціальному

обслуговуванні. Контроль за реалізацією державної соціальної політики здійснюється місцевими органами влади, підзвітними центральному уряду [8, с. 57].

В. Гойман, беручи за критерій рівень доходів, виділяє чотири типи соціальної держави: *егалітарний* – усі члени суспільства отримують рівні блага, а отже, в економічному (матеріальному) сенсі всі є рівними; *“роулсіанський” тип*, при якому справедливою є така диференціація доходів, яка допускає відносну економічну нерівність лише тоді, коли вона сприяє досягненню більш високого рівня життя незаможних членів суспільства. Це тип соціальної держави, зорієнтованої на максимальне забезпечення корисності для найменш забезпечених осіб; *утилітарний тип* передбачає максимізацію його загальної корисності для всіх членів суспільства. Інакше кажучи, більшу частину суспільного багатства повинен отримувати той, хто є більшою мірою здатний приносити (і реально приносить) користь; тип *соціальної держави, орієнтованої на класичну модель ринку* [2, с.139–140].

В. Торлопов наголошує на традиції поділу на держави О. фон Бісмарка та У. Беверіджа, тобто т.зв. *інституційну* та *резидуальну* моделі держави добробуту [16]. У той же час дослідник висловлює дискусійну думку про те, що якщо за основу класифікації брати методи реалізації державою своїх соціальних функцій, то можна проводити відмінність між *автократичним* та *демократичним* типами соціальної держави [17]. Проте цей підхід суперечить домінуючому в науковій літературі підходу, за яким соціальну державу ототожнюють із демократією.

У контексті формування єдиної європейської соціальної моделі актуальним постає питання про відмінності в типах соціальної держави на європейському просторі й чи дозволять ці відмінності уніфікувати національні моделі задля створення єдиного європейського соціального типу. В основному, існуючі класифікації охоплюють лише держави Західної Європи, рідше – найновіші дослідження включають аналіз соціальних моделей нових держав-учасниць ЄС з Центральної та Східної Європи. Т. Мацонашвілі виділяє три західноєвропейські моделі: *ліберальну* або *англосаксонську модель* (Великобританія); *скандинавську* або *соціал-демократичну модель* (Швеція); *континентально-європейську* (ФРН) [9, с. 105–106]. Л. Дериглазова та В. Яценко виокремлюють чотири європейські моделі: *корпоративну (консервативну)*, *соціал-демократичну (скандинавську)*, *англосаксонську (бевіриджіанську)* та *південно-європейську (латинську)* [3; 21].

За класифікацією, запропонованою А. Готьєв 2002р., виділено чотири соціальні моделі: *соціально-демократичну, консервативну, південно-європейську* і *ліберальну* [25, с. 453]. У документах Єврокомісії виділяються такі моделі: *континентальна (модель Бісмарка)* – встановлює жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту та тривалістю професійної діяльності. В основі цієї моделі лежить механізм соціального страхування, соціальні видатки фінансуються, переважно, за рахунок страхових внесків роботодавців і застрахованих працівників. Таким чином, ця модель передбачає реалізацію *правила еквівалентності*, коли величина страхових виплат визначається насамперед величиною страхових внесків. Для індивідів та сімей із слабкими можливостями активної трудової участі зберігається національна солідарність; *англосаксонська модель (модель Беверіджа)* виходить із того, що будь-яка особа, незалежно від приналежності до активного населення, має право на мінімальний захист у випадках хвороби, старості чи іншої причини скорочення доходів. Переважає принцип національної солідарності, що

будується на концепції розподільної справедливості. Зазвичай над системою “національної солідарності” надбудовуються додаткові “поверхи” колективного професійного (та/або міжпрофесійної) або індивідуального характеру, що дає нові підстави для варіювання моделей; *скандинавська (північна) модель*, попередньою необхідною умовою функціонування якої є високоорганізоване суспільство, побудоване на основі відданості принципам інституційного суспільства добробуту; *південноєвропейська (південна) модель* – її можна інтерпретувати як таку, що розвивається, перехідну; західні дослідники відзначають її “рудиментарність”, асиметричність структури соціальних видатків [24, с. 18–19]; рівень соціальної захищеності відносно низький, а завдання соціального захисту часто розглядається як справа родичів і сім’ї.

Бельгійський професор А. Сапірдо водить існування в рамках ЄС чотирьох соціальних моделей: *північної, англосаксонської, континентальної та середземноморської* [28]. Е. Букоді і Р. Роберт розрізняють шість типів європейської соціальної держави: *соціал-демократичний* – характерний універсалізм, високий рівень гнучкості зайнятості, високий ступінь безпеки у формі суттєвого рівня соціального забезпечення та допомоги по безробіттю (Швеція, Данія, Ісландія, Фінляндія, Норвегія та Нідерланди); *корпоративістський* – менша увага до вертикального перерозподілу, соціальні виплати залежать головним чином від довічної зайнятості; характерні чисельні види виплат, а перелік послуг невеликий (ФРН, Австрія, Бельгія, Франція, Люксембург); *ліберальний* – передбачає, що роль уряду полягає у “вирощуванні” ринку, а не в його заміні; одержувачів соціальних допомог перевіряють за рівнем доходів, проте в останні роки відбувся перехід до політики негативного прибуткового податку для низькооплачуваних працівників; гнучкість на ринку праці в поєднанні з обмеженими заходами, спрямованими на активну підтримку зайнятості; *південноєвропейський* – відрізняється ключовою роллю підтримки сім’ї; політика на ринку праці розвинена погано, проводиться вибірково; система надання допомоги є нерівномірною, мінімалістською; *корпоративістський постсоціалістичний* – заходи з підтримки ринку праці більшою мірою орієнтовані на безоплатні соціальні виплати, а соціальний захист знаходиться на середньому рівні (Чеська Республіка, Угорщина, Словенія, Словаччина); *постсоціалістичний ліберальний* – охоплює країни Балтії (Естонія, Латвія, Литва), для яких характерні більш гнучкий ринок праці з роботодавцями, що не бажають дотримуватися правового регулювання ринку, а також відсутність заходів політики, спрямованих на підтримку зайнятості [22].

Пропонована нами типологія соціальної держави спирається на розуміння значущості конвергенції ідеологій під впливом глобалізації та індивідуалізації. Класичні політичні парадигми лібералізму, консерватизму та соціалізму видозмінюються, сучасний політичний процес фіксує їх зближення, що видозмінює класичні моделі соціальної держави. Аналіз трьох класичних моделей соціальної держави – соціал-демократичної (на прикладі Швеції), корпоративістської (на прикладі ФРН) та ліберальної (на прикладі США), виразно простежує поступовий відхід від первинних постулатів цих моделей та їх стрімку модернізацію, зумовлену динамічними змінами кін. ХХ – поч. ХХІ ст. Намітилася тенденція до взаємовпливу ліберальної, соціалістичної та консервативної ідеологій, у результаті класичні моделі соціальної держави (ліберальна, корпоративна, соціал-демократична)

трансформуються у неоліберальну, корпоративно-ліберальну (консервативно-ліберальну), соціал-демократично-ліберальну; активізація ліберальної складової пояснюється впливом глобалізації. За часом появи доречно виділити класичні (усталені, традиційні) моделі, які видозмінюються, взаємопереплітаються, і неомоделі соціальної держави (зокрема, ті, які формуються у посттоталітарних державах Центральної та Східної Європи, проекти єдиної соціальної моделі ЄС тощо), які ще не підтвердили готовність до ефективного впровадження в умовах глобалізаційних викликів, перебувають на організаційній стадії, демонструють суперечливі, непослідовні кроки. За співвідношенням активності держави та ініціативності громадян у вирішенні соціальних проблем, вимальовуються патерналістський, класичний та тип соціальної держави, що активізує [18, с. 382–383].

Список використаної літератури

1. *Александрова О.А.* Институциональные проблемы становления социального государства в современной России. – М. : М-Студио, 2009. – 288 с.
2. *Гойман В. И.* Действие права (методологический анализ). – М. : Академия МВД РФ, 1992. –180 с.
3. *Дериглазова Л.* Закат социальной Европы? // Международный альманах „Европа”. – Вып. 3. – Тюмень: Изд-во Тюменского гос. ун-та, 2003. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.tempus.isu.ru/learn_mat.html.
4. *Дребот О. М.* Класифікація типів соціальної держави і моделей соціально-орієнтованої економіки / О. М. Дребот // Вісник СевНТУ : зб. наук. пр. – Вип. 116. – Серія : Економіка і фінанси. – Севастополь, 2011. – С. 50–54.
5. *Козаченко І. О.* Особливості еволюції соціальної держави та їхня ревалентність до українських реалій / І. О. Козаченко, В. М. Ніколаєвський // Вісник Харківського Національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2010. – № 891. – С. 18-23.
6. *Концепція соціальної держави в Україні (проект) [Електронний ресурс].* – Режим доступу: http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=31:2010-06-13-21-09-40&catid=20:2010-06-13-21-06-26&Itemid=27.
7. *Кузьменко Р. В.* Основні моделі та пріоритети формування і розвитку соціальної політики України / Р. В. Кузьменко // Вісник Черкаського університету. Науковий журнал. – № 142. – С. 70–75.
8. *Лоренц У.* Социальная работа в изменяющейся Европе / У. Лоренц. – Амстердам. – К. : Асоціація психіатрів України, 1997. – 200 с.
9. *Мацонашвили Т.* Проблемы перестройки социального государства в Западной Европе / Т. Мацонашвили// Pro et contra. – 2001. – Т.6.– №3.– С. 105–127.
10. *Намчук В. А.* Моделі соціальної держави / В. А. Намчук // Стратегія регіонального розвитку: формування та механізми реалізації: пленар. засідання, рек. та матеріали підсумк. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, 31 жовт. 2008 р. – О., 2008. – С.219–221.
11. *Новікова О. Ф.* Соціальна держава: концептуальна основа, критерії визначення та стратегічні пріоритети / О.Ф. Новікова// Социально-экономические аспекты

- промышленной политики: Упр. чел. ресурсами: государство, регион, предприятие: Сб. науч. тр. – Донецк, 2009. – Т.1. – С. 12–18.
12. *Панкевич О.З.* Соціальнодержавна: поняття та загальнотеоретична характеристика: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01/ Панкевич Олег Зіновійович; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2003. – 19, [1] с.
 13. *Проект* Закону про Концепцію соціальної держави України (поданий 02.04.2008 р., відкликаний 07.05.2009 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=32175
 14. *Роик В. Д.* Социальная модель государства: опыт стран Европы и выбор современной России/ В. Д. Роик // Государственная власть и местное самоуправление: Практ. и информ. изд. – 2006. – № 10. – С. 27–38.
 15. *Сіленко А.* Чи є альтернатива державі загального добробуту? / А. Сіленко // Нова політика. – 2000. – № 1. – С. 32–35.
 16. *Торлопов В.А.* Основные модели социального государства/ В.А.Торлопов// Человек и труд. – 1998. – № 6. – С. 4–8.
 17. *Торлопов В. А.* Социальное государство как инструмент гармонизации социальных отношений глобализации / В.А. Торлопов // Политология в России. – 2003. – №1.
 18. *Хома Н. М.* Моделі соціальної держави: світовий та український досвід : монографія / Н. М. Хома. – К. : Юридична думка, 2012. – 592 с.
 19. *Четверікова Л.* Суть соціальної політики та аналіз її моделей в соціальних державах / Л. Четверікова // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2005. – № 1. – С. 67–75.
 20. *Четверікова Л.О.* Соціальна держава: структурно-функціональний аналіз : автореф. дис... канд. політ. наук : 23.00.02 / Четверікова Лариса Олегівна ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2006. – 19, [1] с.
 21. *Яценко В.* Гендер і „державна загального добробуту” в країнах Західної Європи/ В. Яценко // Політичний менеджмент. – 2008. – №3. – С.128–141.
 22. *Bukodi E.* Occupational Mobility in Europe. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions/ E Bukodi, P. Robert. – Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2007.
 23. *Esping-Andersen G.* The Three Worlds of Welfare Capitalism/ G. Esping-Andersen. – Cambridge, UK: Polity Press, 1990. – 266 p.
 24. The “Southern Model” of Welfare State in social Europe / M. Ferrera // Journal of European Social Policy. – № 6 (1). – 1966. – p. 17–37.
 25. *Gauthier A.H.* Family policy in industrialized countries: is there convergence? / Gauthier A.H. – Population (English ed.). – Vol. 57. – 2002. – № 3.
 26. *Ginsburg N.* Division of Welfare. A Critical Introduction to Comparative Welfare Policy / Ginsburg N. – London, 1993.
 27. *Normann F., Timothu T.* The case for the welfare state. From social security to social equality./ F. Normann, T. Timothu. – Bloomington/London. – 1977. – p. 3–21.
 28. *Sapir A.* Globalisation and the Reform of European Social Models (Background document for the presentation at ECOFIN informal Meeting in Manchester, 9 Sept. 2005) /A. Sapir // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.bruegel.org>

Стаття надійшла до редколегії 15.04.2014

Прийнята до друку 10.05.2014

BASIC APPROACH TO MODEL TYPOLOGY WELFARE STATE

Nataliya Khoma

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: khoma.nata@gmail.com*

Analyzes developed approach to the typology of the welfare state (social models). We study the differences between the basic models to find long-term benchmark for developing the national model welfare state. The author typology of welfare state models.

Key words: welfare state, welfare state model, social model.

ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К ТИПОЛОГИИ МОДЕЛЕЙ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА

Наталья Хома

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории
политической науки,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: khoma.nata@gmail.com*

Анализируются разработанные подходы к типологии социального государства (социальных моделей). Изучаются различия между основными моделями с целью поиска перспективного ориентира для развития национальной модели социального государства. Предлагается авторская типология моделей социального государства.

Ключевые слова: социальное государство, модель социального государства, социальная модель.